

Victor Vescu
Beograd

KLOKOTIČANSKI GOVOR — KRAŠOVANSKI GOVOR U RUMUNIJI

Prozodijske i fonetske osobine

Selo klotič (Clototici)¹ je jedno od sedam krašovanskih sela (Karašova, Jabalča, Lupak, Nermet, Rafnik, Vodnik) koja se nalaze u centralnom delu Karaš-severinske županije, jugoistočno od Rešice (administrativnog centra županije).

Osnovano je, kako izgleda, u XVIII veku iseljavanjem življa iz starog sela koje se nalazilo oko 2 km. zapadnije od sadašnjeg i bilo napušteno usled epidemije kolere.²

Današnji Klotičani (preko 1000) u velikoj većini su potomci starog stanovništva koje se odvojilo od prvobitnog krašovanskog jezgra i živelo rasuto po salašima.³

Stanovnici su katolici, što je doprinelo stvaranju čvrstog uverenja (koje inače vlada među svim Krašovanima) da su Hrvati.⁴ Očigledno da su tu svest, koja se tako duboko ukorenila, usadili naime hrvatski ka-luđeri i sveštenici, a zatim i slovački i mađarski, koji su se u toku nekoliko vekova redali po krašovanskim crkvama.

Pojedini podaci o klotičanskom govoru (kao i druge prirode) nalaze se u člancima i studijama o Krašovanima i njihovom jeziku, kojima su istraživači, sudeći po obimu objavljenog materijala, poklonili veliku pažnju.⁵

¹ U vezi sa etimologijom *Klotič* < rum. *clototici* »klokočika«, vidi E. Petrovici, *Graiuł carașovenilor*, Bukurešt, 1935, str. 15.

² Takve podatke pruža na primer monografija *Historia domus parohiae Krasorovensis*, koju su napisali franjevci i koja se nalazi u rukopisu u Karašovi, gde se tvrdi da je selo Klotič osnovano 1725. g.

³ Cf. E. Petrovici, *Cit. delo*, str. 1.

⁴ E. Petrovici konstatuje da je, zaista, nemoguće ubediti Krašovana da je Srbin. Vidi *cit. delo*, str. 15.

⁵ O Krašovanima postoje sledeći radovi: P. Syrku, *Narečie Karașevcevo*, Izvestija otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk, IV, 1899, str. 641—660; L. Miletić, *Ueber die Sprache und Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn*, *Arch. für sl. Phil.*, XXV, 1903, str. 161—181; J. Živojnović, *Krašovani (Karașani, Karașavci). Beleške, narodni obiçaji i primeri jezika*, *Letopis Matice Srpske*, LXXXIII, tom. 242, str. 42—67, tom. 243, str. 52—79; *Kroz južni Banat*, *Letopis Matice Srpske*, tom. 319, str. 33—39; E. Petrovici, *Graiuł*

Međutim, treba da podvučemo i ovom prilikom da među svim tim manje ili više obimnijim radovima, monografija Emila Petrovici-a predstavlja dosada najiscrpniju studiju koja pruža materijal i o klokotičanskom govoru (a između ostalog i o čuvanju poluglasnika, osnovnoj osobini po kojoj se taj govor razlikuje od drugih krašovanskih govora).

Materijal kojim raspolazemo, sakupljen prilikom raznih terenskih ispitivanja, kao i ankete za Opšteslovenski lingvistički atlas, omogućuju šire opisivanje klokotičanskog govora. Međutim, zasada ćemo se ograničiti samo na akcenatske i glasovne osobine.

Na osnovu ispitivanja celokupnog materijala (a delimično i iz osobnosti na koje ćemo ukazati u uvom članku) može se doći do sledećih opštih zaključaka:

1. Klokotičanski govor je štokavski govor koji se, zajedno sa ostalim krašovanskim govorima, odvojio negde u XIV veku od matičnog dijalekta, koji se nalazio u jugoistočnoj Srbiji.

2. On je očuvao, kao i drugi krašovanski govori, izvestan broj arhazima u fonetici, morfologiji, sintaksi i leksici.

3. Klokotičanski govor se razlikuje od drugih krašovanskih govora time što čuva poluglasnike kao i što poseduje brojne leksičke varijante.

4. Zahvaljujući dugotrajnom kontaktu sa rumunskim stanovništvom, a naročito srpsko-rumunskom bilingvizmu, predstavnici tog govora upotrebljavaju relativno veliki broj rumunskih elemenata u svojoj sintaksi i leksici.

I. AKCENAT I KVALITET

Klokotičanski govor ima jednoakcenatski sistem akcentuacije koji se sastoji od *jednog ekspiratornog akcenta*. Taj se akcenat nalazi uglavnom na starom mestu. Međutim, može se primetiti i vidljiva tendencija za premeštanje akcenta na prethodni slog, naročito sa poslednjeg otvorenog ili čak sa preposlednjeg (u višesložnim rečima).

Prema tome, akcenat klokotičanskog govora se nalazi:

1. a) Na starom mestu, na poslednjem otvorenom slogu;
- b) Na starom mestu, na poslednjem zatvorenom slogu;
- c) Na starom mestu, na preposlednjem slogu ili trećem od kraja.

carășovenilor, Bukurešt, 1955; P. Ivić, *Jedna doskora nepoznata grupa štokavskih govora: govori sa nezamenjenim jatom*, GFF, Novi Sad, 1956, str. 146—160; *Dijalektologija srpskohrватskog jezika*, Novi Sad, 1956; *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung, I, Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*, Mouton et Co., S-Gravenhage, 1958; P. Ivić, A. Mladenović, *Krašovanski tekstovi*, ZFL, III, str. 191—196; M. Jivcovići, B. Berići, V. Vescu, *O srpskim i hrvatskim govorima u Banatu*, Novi Život, Temišvar, II, 1961, str. 77 do 84; V. Vescu, *Fonetisme arhaice în graiurile sîrbocroate din regiunea Banat*, Romanoslavica, VII, Bukurešt, 1965, str. 195—205; *Problemele studierii graiurilor sîrbesti si croate din România*, Romanoslavica, XVII, Bukurešt, 1970, str. 171 do 181; *Observații asupra contactelor lingvistice româno-sîrbe în Banat*, Analele Universității București, Limbi slave, 1970, str. 151—158.

2. Premešten na prethodni slog.

1. a) *biži, (me) boli, dadú, (se) boji, dalbí* »dubi«, *jené* »jedne«, *jeđú, letí, oči, oná, ovdé, rastú, sidí* »sedi«, *sinovi, travé, trčí, uči, zmijé;*
 - b) *červoén* »crven«, *decám, gotóf, kupováł, mužovám, nosíl, noť óm, hégóf, ofčar, petlóf, platíl, popijén, putóf* »puteva«, *rukóm, sestrin, sinovám, strešén, studén, trpim, učim, vodeničár, vrsták* »vršnjak«, *zagubil, zelén, (se) žením;*
 - c) *četiri, gnézdo, jélen, kóza, krílo, krtína, ležica* »kašika«, *lil'ak* »slepi miš«, *lisica, lopáta, motíka, nožica, ofca, páša, ravníca, rózi* »rogovi«, *ručíca, slávl'a* »slavuj«, *téle, točilo, topóla, travíca, tresémo, údica, velíka, žitište.*
2. *bókluk, dételína, gólubica, kárika, karlica, kótarica, nakóval'a, pápuhak* »kopito«, *práznina, rógat, úpravo* »pravo«, *žabéhak, žigérica.*

Treba primetiti da se ponekad, paralelno sa oblicima kod kojih je akcenat premešten, upotrebljavaju i stari oblici sa akcentom na starom mestu.⁶ Prema tome, ne može se reći da li je ta inovacija rezultat unutrašnjeg razvitka ili uticaj književnog jezika, tim više što je teško ustanoviti kakva pravila tog premeštanja. Ali, pošto je ta pojava skoro nezatna u poređenju sa opštim stanjem akcentuacije, može se zaključiti da je kлокотиčanski akcenat arhaičan što se tiče mesta.

Vokalni kvantitet u nenaglašenim slogovima izgubio se. Taj se fenomen ispoljava i u drugim dijalektima. A. Belić ga smatra, u prizrenskotimočkom dijalektu, rezultatom uticaja romanskog supstrata.⁷ Ali gubljenje kvantiteta je imalo kao posledicu promenu kvaliteta akcenta u tom dijalektu,⁸ što se desilo i u kлокотиčanskom kao i u svim krašovanskim govorima.⁹ A. Peco tvrdi da likvidiranje kvantitativne opozicije u govorima đerdapske zone može imati podlogu »u supstratnoj govornoj strukturi.«¹⁰ P. Ivić konstatuje uticaj rumunskog jezika u akcentuaciji pojedinih štokavskih govora.¹¹

Prema tome, može se pretpostaviti da je u kлокотиčanskom govoru vokalni kvantitet u nenaglašenim slogovima nestao pod uticajem rumunskog jezika.

⁶ Dubleti tipa *nedél'a — nédel'a, subóta — súbota, vrtél'ka — vrtel'ka* postoje i u govoru sela Karašove, cf. E. Petrovici, *Cit. delo*, str. 45.

⁷ Vidi *Cit. delo*, str. LXVIII.

⁸ *Cit. delo*, str. 272.

⁹ Pojavu je opisao i objasnio E. Petrovici, *cit. delo*, str. 54—55.

¹⁰ Cf. *Govor đerdapske zone*, ZFL, XV/1, str. 192. Inače, dalje A. Peco ukazuje na prisutnost uticaja rumunskog jezika, naime »da se jedino tim uticajem može tumačiti pojava kratkih akcenata umesto dugih, tj. skraćivanje prvobitnih dugih akcentovanih slogova« (str. 195).

¹¹ Vidi, na primer, *Mesto banatskog herskog govora medju srpskim dijalektima*, u zborniku »Banatske Here«, Novi Sad, 1958, str. 329; *Dijalektologija srpsko-hrvatskog jezika*, str. 85 i dr.

II. FONETSKE OSOBINE

A. Vokalizam

Klokotičanski govor je nasledio iz opštesrpskohrvatskog jezika sedam osnovnih vokala: *a*, *b(ə)*, *e*, *ę (< ě)*, *i*, *o*, *u*, kojima se priključuju i vokalno *ɾ i l̥*.

Dakle, ovaj vokalni sistem razlikuje se od drugih štokavskih ekavskih govora postojanjem poluglasnika (*ə*) i glasa *ę* od starog jata (*ě*).

1. Fenomenom očuvanja poluglasnika klokotičanski govor razlikuje se i od drugih krašovanskih govora, u kojima $b > a$, kao na primer u Karašovi. Poluglasnik postoji i u govorima mesta Lupaka, Vodnika i Nermeta.

Pored oblika sa poluglasnikom, u Klokotiču smo zabeležili i primere, istina, u neznatnom broju, u kojima se mesto poluglasnika javlja *a*, a ponekad i *e*.

a) Primeri sa očuvanim poluglasnikom (*ə*):

baz, čast, dan, dáska, išál, járam, kónac, kótal, krátak, lan, laž, maĝla, pétal, san, stígəl, tánək, văș, vrábac.

b) Primeri sa *a* mesto poluglasnika:

džžak, óvan, pékal, mógal, ali i pékəl, mógal itd.

c) U sledećim oblicima mesto poluglasnika javlja se *e*:

čétam, ležica, ležička, onėj, ovėj, sej.

Postojanje oblika sa *a* umesto poluglasnika kao i dubleta (sa *ə* i sa *a*) prirodno je ispoljavanje prelaza poluglasnika u *a*, pojava koja je izvršena u mnogim dijalektima srpskohrvatskog jezika, pa i u drugim krašovanskim govorima.¹²

Što se $b > e$ tiče, to, po našem mišljenju, može se objasniti, u određenoj fazi razvitka, postojanjem različitih nijansa u izgovoru starog poluglasnika (b^a , b^e , b^i , b^o), koje se danas mogu sresti u nekim govorima jugoistočne Srbije.¹³

2. $ę < ě$ takođe je važna osobina vokalizma klokotičanskog govora. Taj glas postoji i u ostalim krašovanskim govorima, a pored toga i u banatskoj »Crnoj Gori« i Rekašu (sve ovo na teritoriji Romunije), zatim u govoru galipoljskih Srba i u nekim govorima u zapadnoj Hrvatskoj.¹⁴

To *ę* izgovara se zatvorenije nego *e* i javlja se na skoro svim mestima na kojima je bilo nekadašnje *ě*. U manjem broju oblika $ě > i$, a vrlo retko u klokotičanskom govoru mesto staroga *ě* izgovara se *e*.

¹² Vidi i kod E. Petrovici-a, *cit. delo*, str. 81, fusnota 5.

¹³ Cf. A. Belić, *cit. delo*, str. 44. Vidi i V. Vescu, *Fonetisme arhaice*, str. 197.

¹⁴ Cf. E. Petrovici, *cit. delo*, str. 64—79; P. Ivić, pored citiranih radova, i O govoru galipoljskih Srba, SDZ, XII, 1957, str. 1—455; *Der Vokal ě als lebendiges Phonem in den serbokroatischen Mundarten*, International Journal of Slavic Linguistic and Poetics, I—II, Hag, 1959, str. 58—54; *Prilozi poznavanja dijalekatske slike zapadne Hrvatske*, GFF, VI, 1961, str. 191—212; V. Vescu, *O poreklu govora »banatskih Crnogoraca«*, ZFL, XIV/2, 1971, str. 201—202.

a) $\check{e} > e$:

běl, běžal, cědi, cel, člověk, děfka, děte, grėj, jělo, lep, lěto, měrím, město, mlěko, neděl'a, pěna, pogrěši, smějem, strěja, věra.

b) $\check{e} > i$:

bilil, biži, ditěta, ditětu, divička, Ričica, sikira.

Primećuje se da u svim oblicima sa *i* od \check{e} to *i* nije naglašeno. Međutim, kada je refleks *e*, ono je skoro uvek pod akcentom: *bilil* — *bělím*, *biži* — *běžim*, *ditěta* — *děte*, *divička* — *děfka*.

Izgleda da se iz toga može zaključiti da je nenaglašeno \check{e} u klockotičanskom i u ostalim krašovanskim govorima prešlo u *i*. Međutim, pošto postoje i izuzeci, a čak i primeri koje smo dali nalaze se i u drugim ekavskim govorima, smatramo da krašovanski govori nisu mnogo odstupili od pravila prelaza $\check{e} > i$ koja su istraživači već ustanovili.¹⁵

c) Pored oblika *trěba, ghézdo, jem* zabeležili smo i *trěba, ghézdo, jem*. Međutim, taj oskudni materijal ne dozvoljava kakve opšte zaključke.

3. Klockotičanski i svi krašovanski govori očuvali su, pored vokalnog *ɣ*, i vokalno *ɶ*. Ali, za razliku od *ɣ* sa svojevrsnim specifičnim *i*, da kažemo tako, »samostalnim« izgovorom, *ɶ* se izgovara samo sa protezom, to jest pomoću reduciranog vokala reda *a* (ispred *ɶ*):

bəva, dalbi, dalk »dug«, *jabalka, kalbasica, paln, palža* »puž«, *səlza, vəl-na, žəlč, žəlt* itd.

Ako imamo u vidu činjenicu da su *-əl-, -vl-, lə-, -lv-* prešli u vokalno *ɶ*, kako u srpskohrvatskom tako i u drugim južnoslovenskim jezicima, a da je kasnije to *ɶ* dalo *u* u većini štokavskih govora, može se pretpostaviti da je razvijanje ispred vokalnog *ɶ* protetičnog reduciranog vokala novi stupanj u razvitku vokalnog *ɶ*, inovacija koja postoji i u dijalektima jugoistočne Srbije.¹⁶

B. Konsonantizam

Konsonantski sistem klockotičanskog govora sastoji se od 26 konsonanata. Time se on poklapa sa konsonantskim sistemom drugih krašovanskih govora, ali se razlikuje od drugih štokavskih ekavskih govora izgovaranjem *t'*, *d'* mesto starih glasova **tj*, **dj*, očuvanjem glasa *l* na kraju reči i sloga, kao i upotrebom stare afrikate *ʒ*. Drugi arhaizam u ovim govorima je suglasnička grupa *čr*. Pojedine osobenosti, na kojima ćemo se ukratko zadržati, ispoljavaju i suglasnici *f*, *v* i *h*.

1. U klockotičanskom i u svim ostalim krašovanskim govorima **tj*, **dj* nisu prešli u *ć*, *đ*, nego se izgovaraju umekšano (palatalizovano). Taj fenomen su već приметili i objasnili raniji istraživači.¹⁷

¹⁵ Vidi, na primer, P. Ivić, *Dijalektologija*, str. 69—70; *Die Dialekte*, str. 171 do 172; B. Nikolić, *Sremski govor*, Beograd, 1964, str. 175—197.

¹⁶ Vidi A. Belić, *cit. delo*, str. 90—91, 106—111.

¹⁷ Vidi kod E. Petrovici-a, *cit. delo*, str. 102—105.

Evo nekoliko od mnogobrojnih primera koje smo zabeležili u govoru Klokotičana:

čfe't'e, čokot'e, ma't'ija, na't've, no't, pe't'ka, sfi't'ka, t'uti!, vo'e itd.
lad'a, med'a, med'u, ograd'en, porod'en, posad'en, sad'a itd.

2. Glas *l* na kraju reči i sloga nije prešao u *o*. Očuvanje takvog *-l* (*-l-*) karakteristično je i za neke druge govore prizrensko-timočkog dijalekta.¹⁸ U rumunskom Banatu ima takođe govora u kojima se *-l* (*-l-*) potpuno ili delimično očuvalo.¹⁹

Klokotičani izgovaraju to *l* u svim oblicima gde ga je i ranije bilo: *išəl, kupoval, nosil, šəkəl, zagubil, belčug* itd.

3. Poznata je činjenica da se glas *f* u opštesrpskohrvatskom jeziku izgovara samo u pozajmicama i u rečima onomatopejskog porekla. U pojednim dijalektima on zamenjuje i grupu *hv*.

U klokotičanskom govoru *f* se takođe izgovara u pozajmljenim rečima kao: *falke* < rum. *falcă* »vilica«, *farba, farbuje, fino* itd.

Međutim, *f* se javlja i u domaćim oblicima, kao rezultat jednačenja po zvučnosti glasa *v*: *deřka, ofca, ofčar, nořci, uzafčer* prekjuč«, *sfiha* itd. Dakle, ova asimilacija može biti kako regresivna tako i progresivna.

f se takođe javlja mesto *v* u finalnom položaju, po opštem pravilu oglašavanja zvučnih suglasnika na kraju reči, što je karakteristično za krašovanske govore: *krf, noř, loř, gluf* itd.

Time konstatujemo da se *v*, za razliku od drugih štokavskih govora, ne ponaša kao sonant, nego kao frikativni usnenozubni zvučni suglasnik čiji je bezvučni parnjak *f*.

4. U oblicima *buzę* < rum. dij. *budze* »usne«, *kukuruz* < rum. dij. *kukurudz, uzabi* »zaboravi«, *zvonac* i dr. izgovara se stara afrikata *z*, kao i *dz* iz rumunskih pozajmica.

5. Glas *h* se izgubio. On se čuje vrlo slabo (reducirano) u *nodim, nodi*, i javlja se kao proteza (neetimološko) u *hrzal, hrže*.

U zaključku može se reći da je klokotičanski govor arhaični tip štokavskog ekavskog govora, pošto u svom prozodijskom i fonetskom sistemu čuva oblike i crte koje su u većini drugih govora pretrpele promene još na kraju XIV ili početkom XV veka.

Očuvanjem poluglasnika, klokotičanski govor se razlikuje od drugih krašovanskih »evoluiranih« govora, a taj se fenomen objašnjava dugogodišnjim izolovanjem od krašovanskog »jezgra« predaka sadašnjih Klokotičana koji su živeli u manjim grupama po salašima.

¹⁸ Cf. P. Ivić, *Dijalektologija*, str. 109.

¹⁹ Vidi, na primer, V. Vescu, *Fonetisme arhaice*, str. 199; *O poreklu »banatskih Crnogoraca«*, str. 201—202.

Riassunto

PARLATA DI CLOCOTICI (UNA DELLE PARLATE CARASCIOVENE
IN ROMANIA)

Caratteristiche prosodiache e fonetiche

In base ai dati a cui è pervenuto durante le sue indagini eseguite sul posto, l'autore ci presenta le caratteristiche prosodiache e fonetiche della parlata di Clocotici, una delle sette parlate carasciovene, concentrate nel Comitato di Caraş-Severin del Banato romeno.

La parlata in questione possiede un unico accento espiratorio, in generale non spostato, mentre la quantità vocalica delle sillabe inaccentuate è sparita.

Nel sistema vocalico di questa parlata attira l'attenzione la conservazione della semivocale, cioè la differenza esistente fra $e < \acute{e}$ ed e , nonché una l , che viene pronunciata con la protesi: $\acute{a}l$.

Quanto al sistema consonantico, esso viene caratterizzato dalla pronuncia particolare dei vecchi nessi $*tj$ e $*dj$: t' e d' , dalla conservazione della $-l$ ($-l-$) finale, dalla sfumatura consonantica (non sonante) del suono v (pronunciato come fricativo sonoro labiodentale, corrispondente al suono sordo f), nonché dalla sparizione del suono h .

La conservazione della semivocale nella parlata di Clocotici va attribuita a una lunga isolazione degli antenati della popolazione odierna dal «nucleo» carascioveno.